

ВОЇН МАЙСТОРОВІЧ

МІЖНАРОДНА МІЖДИСЦИПЛІНАРНА КОНФЕРЕНЦІЯ «НОВІ НАУКОВЦІ / НОВІ ДОСЛІДЖЕННЯ НА ТЕМУ ГОЛОКОСТУ» (Торонто, 6–7 жовтня 2013 р.)

6–7 жовтня 2013 р. у Торонто пройшла масштабна міжнародна конференція під назвою «Нові науковці / нові дослідження на тему Голокосту». Учасниками заходу стали представники університетів та дослідницьких центрів із різних країн – Австралії, Аргентини, Ізраїлю, Італії, Молдови, Нідерландів, Німеччини, Канади, Польщі, Сполучених Штатів Америки, України та Франції. Організатори та спонсори конференції – кафедра історії Голокосту, яку очолює професор Доріс Берген, а також Центр єврейських студій при Торонтському університеті та уряд Канади. Цей захід збігся у часі зі з'їздом у Торонто Міжнародного альянсу пам'яті жертв Голокосту (IHRA) – міжурядової організації, створеної у 1998 р. для збереження пам'яті про жертви та події Голокосту. Метою конференції було висвітлення різноманітних напрямів досліджень, якими наразі займаються молоді науковці, в тому числі докторанти та дослідники, котрі здобули науковий ступінь доктора філософії упродовж останніх десяти років. Проте модераторами заходу та учасниками дискусій в його рамках були досвідчені та визнані вчені.

Конференція розпочалася 6 жовтня зі вступного слова Міри Гольдфарб (Mira Goldfarb), виконавчого директора Освітнього цен-

тру з історії Голокосту ім. Сарі та Хаїма Нойбергерів. Після її виступу відбувся показ ізраїльського фільму «Пронумеровані» (*Numbered*), режисерами якого є Дана Дорон (Dana Doron) та Юріель Сінай (Uriel Sinai). Стрічка розповідає про номери, присвоєні в'язням Аушвіца і витатуйовані на їхній шкірі, та про повоєнний вплив цієї нацистської практики дегуманізації на свідомість жертв та їхніх нащадків. Після перегляду фільму пройшло жваве його обговорення, модератором якого виступив почесний професор з історії Голокосту Майкл Маррус (Michael Marrus).

Відповідальне і правдиве донесення до широкого загалу інформації про Голокост завжди було нелегким завданням. Під час першої сесії вранці 7 жовтня було розглянуто методи репрезентації Голокосту в різних часових та просторових рамках. Ксенія Ковригіна розповіла про труднощі, пов'язані із засвідченням та написанням матеріалів про Голокост у радянський період, коли держава суворо контролювала процес формування історичного наративу про війну. Норман Домаєр (Norman Domeier) зосередив увагу на тому, як іноземні кореспонденти висвітлювали Голокост у Третьюму райху, проаналізувавши фактори, що перешкоджали чіткішому роз'ясненню західній громадськості політики нацистів щодо євреїв. Двоє інших учасників дискусійної групи торкнулися ситуацій, ближчих до сьогодення. Стефані Бензаквен (Stephanie Benzaquen) дослідила те, в який контекст ставлять образи Голокосту соціальні мережі та важливі веб-сайти у всесвітній мережі Інтернет, приміром Вікіпедія, і як вони подекуди їх недоречно використовують. У цьому ж ключі Ноа Шенкер (Noah Shenker) поділилася роздумами з приводу того, як музеї можуть зберігати значущі аудіовізуальні матеріали для прийдешніх поколінь, значно віддалених у часі від подій Голокосту та його учасників.

Голокост переплітається з регіональною політикою, історією та позиціями місцевих політичних діячів європейських країн, в яких нацисти впроваджували «остаточне розв'язання». Така взаємодія нацистської політики та місцевих обставин у Європі була темою другої сесії. Здійснене Юрієм Радченком дослідження дій української поліції у Східній Україні зосередило увагу на ролі та мотиваціях поліцаїв Харкова. Науковець дійшов висновку, що українські поліцаї не становили однорідну групу людей з однаковими для всіх мотивами, однак більшість із них були «рядовими бійцями», котрі згодилися на співпрацю з огляду на пропоновані в її рамках матері-

альні винагороди, особливо порівняно з альтернативами, такими як голод та депортація до Німеччини на примусові роботи. Петер Стауденмайр (Peter Staudenmeir) узяв приклад існування Центру вивчення єврейського питання у м. Трієсті як платформу для ведення дискусії щодо впливу нацистської ідеології у фашистській Італії, внаслідок якого сформувалося ідеологічне підґрунтя для депортації євреїв після завоювання Німеччиною північної частини Італії. Діана Думітру (Diana Dumitru) звернулася до проблеми широкого впливу антисемітських правих радикальних партій Румунії на бесарабське селянство у довоєнні роки, що, на її думку, пояснює масову участь селян у геноциді проти євреїв, поштовх якому дали німецька та румунська армії. У своїй доповіді Данієл Матієвіч (Danijel Matijevic) та Ян Квятковскі (Jan Kwiatkowski) розглянули польську та єврейську пам'ять про німецьку окупацію у польському районі Кжесини. За твердженнями дослідників, обидві спільноти згадували про події, пов'язані з їхніми власними стражданнями, водночас, здебільшого без умислу, залишаючи поза увагою страждання, яких зазнала інша спільнота. Науковці назвали це явище «колективним ігноруванням». На їхню думку, збалансований підхід до збереження пам'яті є найочевиднішим практичним кроком до розв'язання проблеми фрагментарності історичної пам'яті.

Одна з найпоширеніших тем у військовій літературі і, зокрема, тема третьої сесії – зв'язки, що виникали між фронтовими товаришами, і вплив цих зв'язків на перебіг Голокосту або його сприйняття. Міхаель Гехаран (Michael Geharan) зазначив, що солідарність німецьких та німецько-єврейських ветеранів Першої світової війни було швидко зруйновано під тиском нацистського режиму, попри ранні спроби деяких німецьких ветеранів та військовослужбовців протистояти дискримінації та ізоляції режимом їхніх колишніх бойових товаришів єврейської національності. Альберт Каганович (Albert Kaganovitch) поділився з присутніми своїм баченням цікавої теми – стратегії виживання євреїв із Кавказу та Центральної Азії у нацистських таборих для військовополонених. Багато «неросійських» євреїв вижили завдяки захисту з боку мусульманських військовополонених, котрі вважали їх «своїми євреями» і перешкоджали передачі їх до рук керівництва таборів. Девід В. Вільдермут (David W. Wildermuth) подав переконливі аргументи на користь того, що історикам, які досліджують війну, варто врахо-

увати у своїй роботі й усні свідчення, зокрема, навів кілька прикладів, коли свідчення із особистих джерел відіграли вирішальну роль у тлумаченні вченими коротких військових звітів Вермахту. Воїн Майсторовіч дослідив питання про те, як радянські військовослужбовці дізнавалися про Голокост, коли проходили територією дружніх та ворожих держав Європи. Автор зазначив, що факти геноциду євреїв здебільшого використовували для обвинувачення ворогів Радянського Союзу у вчиненні звірячих злочинів.

Четверга сесія мала назву «Кути погляду / візуальні тропи». У своїй доповіді Бірґа Меєр (Birga Meyer) розглянула, яким чином місцева, національна, європейська та світова пам'ять про Голокост поєднуються у виставках шляхом відповідного розташування текстових, візуальних та аудіоматеріалів у музейному просторі. Денієл Розенталь (Daniel Rosenthal) вказав на онлайн-інструменти, які можна використати для подання учням і студентам матеріалів про довоєнне життя єврейської спільноти у Польщі, таким чином запропонувавши новий спосіб контекстуалізації Голокосту. Гвідо Віт'єлло (Guido Vitiello) висвітлив тему «вічок» у фільмах про Голокост, що давали можливість кінорежисерам досліджувати табуйовані в кінематографі теми, як-от смерть у газових камерах. Таня Кінцер (Tanja Kinzer) проаналізувала відмінні та спільні риси у фотороботах Менделя Гросмана та Генріка Росса – двох єврейських фотографів із гетто в Лодзі.

П'яту сесію було присвячено розгляду питання співпраці з позиції своєрідних поглядів, які не часто обговорюються в історіографії Голокосту. Лукаш Кшижановські (Łukasz Krzyżanowski) дослідив, яку вигоду поляки мали від убивства польських євреїв, отримуючи їхнє майно і зберігаючи його у своїй власності після війни. Андреа Лоев (Andrea Loew) проаналізувала різні стратегії виживання, до яких вдавалися юденрати, й дійшла висновку, що, хоч би як діяли євреї, їм все одно судилося загинути від рук убивць. Шутц Раймонд (Schutz Raymond) висвітлив питання співпраці цивільних службовців (нотаріусів цивільного права) у Данії, котрі керували процесом передавання майна євреїв неєвреям-датчанам. Михайло Тяглий у своїй доповіді розглянув ставлення місцевого населення на теренах України – як на індивідуальному рівні, так і на рівнях колективної дії (незалежного націоналістичного руху, структур місцевого врядування, поліційних формувань та радянського партизанського руху) – до ромів, щодо яких окупаційна влада здійснювала політику масових переслідувань та знищення.

Остання сесія розглядала питання повоєнного періоду. Спільною темою дискусій у цій групі була інтеграція євреїв, котрі вижили, в нові суспільства та ставлення до цих людей. Малена Кінські (Malena Chinski) показала, як в Аргентині ті, хто вижив, та єврейська довоєнна спільнота Буенос-Айреса формували соціальний образ уцілілого. Наама Шік (Naama Shik) звернулася до теми ставлення до єврейських жінок зі Словаччини в Ізраїлі, зосередивши увагу на судових процесах проти капо, під час яких євреїв звинувачували у колабораціонізмі з нацистською владою в таборах смерті. Доповідь Надін Блюмер (Nadine Blumer) була присвячена меморіалу загиблим сінті та ромам у Берліні. Головна думка її виступу: так зване змагання між різними групами жертв нацистів за право визнання себе жертвами не перешкоджало процесу формування пам'яті, а навпаки, зробило свій внесок у нього. Роберт Вентреска (Robert Ventresca) дослідив, яким чином пріоритети Ватикану щодо протидії комунізму стали на заваді наданню ним ефективної підтримки та допомоги уцілілим євреям.

Підсумовуючи, варто зазначити, що конференція загалом досягла мети, поставленої організаторами, а саме: зібрати молодих дослідників із різних країн, щоби висвітлити численні напрями їхніх досліджень у царині Голокосту. Автор, узявши участь у конференції, дійшов, зокрема, такого висновку: нове покоління науковців втратило інтерес до давнішої історіографічної полеміки, котра визначала цю сферу досліджень ще двадцять років тому, до якої належить і суперечка між інтенціоналістами і функціоналістами щодо питання особливого шляху (*Sonderweg*) історичного розвитку Німеччини, який привів до Голокосту. Цікаво, що на конференції ці питання не порушувалися взагалі.

Очевидним є той факт, що основна маса досліджень на тему Голокосту і досі зосереджена на Східній Європі; перенесення уваги дослідників на цей регіон відбулося на початку 1990-х років і досягло свого апогею на початку 2000-х, коли побачили світ праці «Співпраця у Голокості» (*Collaboration in the Holocaust*) Мартіна Діна та «Сусіди» (*Neighbors*) Яна Гросса. Позаяк більшість доповідей на конференції стосувалися Східної Європи, можна зробити висновок, що ця тенденція триватиме, як мінімум, іще протягом життя одного покоління. І вона є бажаною, адже історики не повністю розкрили велику кількість питань щодо Голокосту на Сході.

Також слід подякувати організаторам конференції за те, що до програми заходу вони внесли дослідження про колаборацію в Нідерландах і про юденрати, котрим доводилося взаємодіяти із нацистською владою, оскільки нерідко питання співпраці з нацистською Німеччиною поза межами Східної Європи залишається невисвітленим. Варто зазначити, що в заході не брали участі науковці з Росії або історики, котрі вивчають історію Голокосту на теренах Росії. Про співпрацю з ворожим режимом на території сучасної Російської Федерації сьогодні відомо набагато менше, ніж на території Польщі, Литви, України та Білорусі.

Окрім того, організатори конференції зуміли зафіксувати ще одну тенденцію в історіографії – суперечливе питання фрагментарності пам'яті про насилля нацистів, формування якої залежить від певного народу, а також вшанування пам'яті про Голокост музеями в Європі. Можна сказати, що інтерес молодих науковців до історії пам'яті відповідає їхнім інтересам до Голокосту у Східній Європі. Просто кажучи, кількість досліджень історичної пам'яті, що стосуються Західної Європи, значно менша, що, можливо, пов'язано з тим, що у цій частині Європи пам'ять є ціліснішою.

Іншою важливою тенденцією в історіографії, що дістала відображення у програмі конференції, є зв'язок між різними формами насилля, до яких вдавалися нацисти. У кількох працях винищувальну політику нацистів розглянуто у ширшому контексті, а не лише щодо євреїв. Зокрема, доповідь М. Тяглого про проблеми переслідування ромів в Україні та аналіз А. Кагановичем ставлення німців до радянських військовополонених-євреїв неашкеназійського походження торують шлях для нових досліджень. Однією з важливих проблем історіографії, що залишилася поза увагою учасників заходу, було гендерне питання. Жоден доповідач прямо не розглянув його, за винятком Наами Шік, котра, проте, торкнулася його лише побіжно. Було б цікаво стати свідком того, як більше науковців присвячують свої зусилля вивченню гендерних питань крізь призму Голокосту, особливо з огляду на те, що багатьох дослідників цікавить досвід жінок у Голокості та проблеми маскуліності у зв'язку з екстремальним насиллям.

*Переклад з англійської
Сергія Коломійця*